

Christian Troelsgård: Om græske og latinske teksters udgivelsehistorie i Danmark¹

»Qui mutationes in vetustis scriptoribus sine manuscriptorum fide ferre non possunt«

(‘Den type mennesker, som ikke kan tåle forandringer af de gamle forfattere uden håndskriftbelæg’)

Marcus Meibom i brev til John Selden, 1. september 1650.

Jeg har med vilje valgt et lidt kryptisk motto for dette oplæg. Jeg har beskåret et citat fra Marcus Meiboms brev af 1. september 1650 til John Selden, som i parentes bemærket vel var den betydeligste engelske filolog før Richard Bentley. Vi kan måske komme i tvivl, om udsagnet henviser aktivt til tekstudgiverne eller passivt til læsere elæler brugerne af tekstudgaver, og vi kan komme i tvivl om udsagnet nu skal forstås **rosende**, om den udgiverstype, som holder sig slavisk og metodisk til de tekstversioner, der faktisk er overleveret. **Eller om der tales negativt** om dem, der ikke accepterer en kreativ og indgribende strategi, hvor udgiveren påtager sig rollen som den særligt udvalgte, der med sin helhedsforståelse af tekst og kontekst er bedre egnet end alle andre til at formidle netop denne tekst til det læsende publikum.

I forbindelse med latinske og græske tekster, som jo i mange tilfælde er skrevet århundreder eller årtusinder før udgiverens arbejde sætter ind, har udgivere ofte måttet forholde sig til en flerhed af tekstversioner og til mere eller mindre tvivlsomme muligheder for at tilbageføre eller henføre teksten til en tilstand uden de ændringer, der formodes at være opstået i løbet af en lang håndskriftlig overleveringsproces.

Denne problematiske spænding mellem overleveret tekst og den tekst, som udgiverne ønsker at præsentere for sine læsere, synes at være et universelt - og problematisk - grundvilkår ved udgivelse af historiske tekster. Ligesom det er sagt at alle oversætteres grundstemning er sorg. Men spændingen mellem foreliggende tekstversioner og udgiverens fortolkning har netop ofte samtidig fungeret som brændstof for megen udgivervirksomhed; heri ligger udfordringen!

¹ Kære læser! Dette er manuskriptet til det oplæg, jeg holdt ved Dansk Editions histories afslutningsseminar den 12. september 2014 i Videnskabernes Selskabs mødesal. Da oplægget var ledsaget af en powerpoint-præsentation, henledes din opmærksomhed på denne fil, som er tilgængelig her i nærheden. Desuden skal jeg bemærke, at jeg ynder at indlægge et par passager i stikordsform, fordi (det er i hvert fald hensigten!) tvinger mig som oplægsholder til a) at holde mig 100% koncentreret b) at gøre foredraget mere nærværende for tilhørerne qua den momentane direkte, intenderede mere indtrængende og halvt improviserede henvendelse til publikum.

I Editionshistoriens bind 1, som skal forsøge at kortlægge udgivelsen af græske og latinske værker i Danmark, ved danskere eller vedrørende danske emner, er dette modsætningsforhold et i alle perioder tilbagevendende tema. Det er i studiet af de forskellige tolkninger af den tekstavariation, - og af de forskellige midler og metoder, udgiverne har benyttet sig af for at komme overens med et vel i grunden ikke videnskabeligt entydigt løseligt problem, - editionshistorien folder sig ud.

Før jeg går i gang med at give et lille overblik over de græske og latinske tekstudgaver og nogle af de foreløbige resultater, som er kommet frem i løbet af arbejdet med bind 1, skylder jeg at fortælle jer en lille editionshistorie om, hvordan dette citat egentlig optræder hos Meibom, og hvilken kontekst formuleringen egentlig havde i dette hans første brev til John Selden.

----- **Dias 3 Salmasius etc**

Meibom – Vitruvius, 5. bog.– udg. Elzevier 1649; -> Aristoxenos, Scaligers musikhåndskrift i Leiden-> jagten på håndskrifterne via Leone Allaci, Lucas Holste, Claude Saumaise (Salmasius), Selden, Gerard Langbaine osv. ->... **Dias 4** *Musicae antiquae scriptores septem*

Alypius tabeller. **Dias 5**

Tilbage til manus

Citatet har at gøre med, at Meiboms rekonstruktion af tabellerne indebar en fortsættelse af teksten helt uden håndskriftsforlæg, dvs. en meget kreativ og dristig konjektur, med et omfang af 9 tryksider i den færdige udgav, netop samme strækning, hvor hele teksttraditionen ophører abrupt, og alle kritiske udgaver er fuldstændigt tavse: Arketyper var kort sagt defekt! Meibom efterspurgte både i Selden-brevet, og gentagne gange i brev til andre filologer, et håndskrift med en komplet version af teksten. Men det fremgår også af brevene at han i lige så høj grad som han håbede det, frygtede, at et sådant håndskrift ville dukke op og måske ville afkræfte hans rekonstruktion af den antikke musiks notationssystem. Hos Meibom er udtrykket ”dem, der ikke kan tåle forandringer hos de gamle forfattere uden håndskriftbelæg” mest sandsynligt rettet mod den type lærde, som blot holdt fast ved de udbredte *textus receptus*-versioner; det var således ikke i første omgang fordi han tillagde manuskripterne den helt afgørende betydning, men fordi hans image som konjektural-kritiker og tekstfortolker og i det hele taget som ’lærd’, kunne risikere at lide et ordentligt knæk, hvis han ikke var tilstrækkeligt dækket ind med sine håndskriftbelæg!

Det er i øvrigt også værd at hæfte sig den europæiske dimension i Meiboms udgivervirksomhed. Han var født i Ejderstedt, altså i Slesvig, og var således nominelt en dansk undersåt. Hans første uddannelse foregik med al sandsynlighed i Hamborg, og derefter ved vi, at han studerede ved nordtyske universiteter. At han efter en tid i Leiden og Stockholm senere kom til København og med en pension og titlen *conciliarius regius* var med til at opbygge det kongelige bibliotek, gjorde det ham nu mere dansk? Den eneste bog, han fik trykt i København, er ikke en egentlig tekstudgave, for hans tekstudgivelser blev hovedsageligt produceret i Nederlandene. Og så havde han faktisk papir på at være tysker. For før sin ankomst til København 1653 havde han måske kun forestillet sig en gennemrejse, og havde derfor fået et rejsepas med beskrivelsen 'af tysk nation' med sig fra dronning Kristina i Stokholm, hvor han kort forinden forlod sin stilling som *bibliothecarius graecus*.

Dias 16. årh. –Dias 6

Et tilbagevendende spørgsmål i arbejdet med bind 1 har netop været at finde en pragmatisk afgørelse på, hvad der er dansk og hvad der er europæisk? Netop i forbindelse med tekstudgivelser på den lærde verdens internationale sprog, bliver spørgsmålet endnu mere aktuelt. Latin var hele det lærde Vesteuropas fælles sprog fra begyndelsen af den periode, *Dansk Editions historie* beskæftiger sig med og forblev det i flere århundreder. Ligesom ved resten af Vesteuropas universiteter var undervisningssproget ved Københavns Universitet naturligvis latin og studielitteraturen latinsk. Også på katedral- og klosteskolerne undervistes der omkring 1500 først og fremmest i latin, fordi det var den skrevne litteraturs kernesprog. Dette ændrede sig ikke væsentligt i reformationstidens latinskole, men de ny humanistiske lærdomsidealer medførte en markant efterspørgsel efter latinske tekster fra den klassiske oldtid, og efterhånden viste der sig også en tiltagende interesse for bibelske og antikke tekster på græsk. Vi må endelig konstatere, at det gik meget småt og meget langsomt med danske udgaver af græske tekster. Både for de græske og de latinske teksters vedkommende benyttedes i vidt omfang importerede udgaver, og det danske område kan hvad angår udgaver på disse sprog anses for en del af det nordtyske bogmarked. Danske udgaver af græske og latinske var – som vi skal se – i begyndelsen ret få faldt også i et begrænset antal kategorier.

Udgaver af græske og latinske tekster havde i høj grad en sammenhæng med undervisningsmiljøerne, og det gjaldt både for udgivere og aftagere. Derfor er det ikke overraskende, at mange af udgiverne tekster på latin ved begyndelsen af vores periode havde

stilling ved institutioner som de senmiddelalderlige domkapitler og klostre, Københavns Universitet, og katedralskolerne i Århus, Ribe og Roskilde.

Disse steder var deres hjemlige baser, men de fleste af de mere betydelige udgaver i den tidlige danske editionshistorie blev til i forbindelse med udgavernes dannelsesrejser til europæiske lærdomscentre. Før reformationen var Christiern Pedersen aktiv i Paris, efter reformationen var det især tilknytningen til universitetet i Wittenberg og til tyske universiteter, hvor mange af Melanchtons elever var endt som professorer i eloquentia, det fag, der ved siden af de specifikke fagvidenskaber efterspurgte tekstudgaver af græske og latinske tekster. I slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet var det især til universitetet i Leiden danskere tog hen, og her stiftede de beksendtskab med den enorme udgivelsesaktivitet som udfoldede sig under professorerne Justus Lipsius, Bonaventura Vulcanius, Joseph Justus Scaliger, Daniel Heinsius, Gerhard Vossius og Claude Saumaise ('Salmasius', 1588-1653). Bindeleddet til dansk udgivervirksomhed gik gennem, Johan v. Wower og Erpold og Heinrich Lindenbrog, som arbejdede i Gottorpsk tjeneste, og lidt senere gennem f.eks. Johannes Meursius, Henrik Ernst og Marcus Meibom.

I denne periode havde udgivere af græske og latinske tekster i Danmark typisk tilknytning til Herlufsholm og Sorø Akademi, universitetet i Kiel (som jo er med qua Dansk Editionshistories 'lex Holsten'), gymnasiet i Altona og endelig, i det 20. århundrede, i mindre omfang til de moderne universiteter i Århus og Odense.

Her ser I for den første 100-årsperiode fordelingen af udgivelsesstederne for de udgaver, vi har valgt at behandle som en del af 'Dansk Editionshistorie':

Kommentarer:

Statistik for de første to århundreder og definition: se ppt. 1500-1600-tallet og 1600-1700-tallet.

For det næste århundrede: Dias 7

Dansk editionshistorie fokuserer på, hvilke tekster der blev udgivet, hvorfor udgiverne valgte at gøre det, hvilke ræsonnementer der lå bag deres arbejde med teksterne, hvordan de i praksis arbejdede, og endelig hvordan udgaverne blev modtaget og brugt. Svarene på disse spørgsmål er meget forskellige for hver enkelt udgave, for hver historisk epoke og for de meget forskellige litterære sfærer og genrer.

Dias 8 -genrer

Man kan måske alligevel opstille følgende hovedinddeling af udgaver af græske og latinske tekster: i begyndelsen af perioden blev der især udgivet tekster, som havde en særlig relation til den nationale historie, tekster som havde et pædagogisk sigte, dvs. enten latinske grammatikker eller litterære tekster som på en gang blev anset for opdragende og underholdende, og endelig lærde udgaver af tekster med fagvidenskabeligt indhold, som f.eks. lancerede ny tekst version, versioner eller kommentarstof og var beregnet på et større europæisk bogmarked. En lille gruppe bøger, eller snarere kompendier med udgaver af latinske oversættelser af Hippokrates og Galen var mere snævert beregnet til undervisning i medicin ved Københavns Universitet. Til sidst følger en restgruppe med udgaver af filosofiske eller politiske tekster, der havde appel til den intellektuelle elite - uden direkte at tilhøre nogle af de andre grupper.

Statistik kommenteres.

Dias 9 – 18. årh.

En gennemgang af udgivelsessteder for den næste lange periode, fra 1700 indtil ca. 1830 viser, at der skete ufatteligt lidt på fronten græske og latinske tekstudgaver.

De udgaver, der blev til i Danmark var for langt størstedelen eftertryk af udenlandske udgaver eller skoleudgaver – dvs. kun i de få videnskabelige udgaver, som stadig for det meste blev trykt i udlandet, kan der dokumenteres en for tiden virkelig avanceret udgivervirksomhed. Ivan Boserup vil i sit bidrag til editionshistorien nærmere beskrive de få undtagelser fra hovedtendensen.

Dias 10 - 18. årh. fordeling

Til gengæld er det tydeligt, at der nu omsider blev produceret græske skole udgaver i større omfang, og at de mere ambitiøse filologer i den snævre kategori 'videnskabelige udgaver' i høj grad kastede sig over græske 'anekdota' – faktisk den eneste af mine søjler, hvor de græksprogede udgaver er i flertal!

Jeg bruger her stadig ikke 'videnskabelige' i den moderne forstand. Når jeg her i oversigterne anvender termen 'videnskabelig', drejer det sig om lærde udgaver, der præsenterede ny

tekstversioner med europæiske lærde, dvs. tids videnskabsmænd og nogle få kvinder, som målgruppe.

I begyndelsen af vores periode, fra omkring 1500, var der størst interesse for blot at få de tekster udgivet, som blev efterspurgt – via en markedsorienteret bogøkonomi på trykkernes betingelser. Denne efterspørgsel var for de græske og latinske teksters vedkommen dog i sidste ende afledt af humanistiske dannelsesidealer. Det var dog ofte tekstens blotte tilstedeværelse i trykt form, til opbyggelig læsning eller uddannelse, som var afgørende. Var en forfatter en gang trykt, blev teksten ofte reproduceret i næsten uændret form, dvs. at forlæggene for ny udgaver var gamle udgaver. Perioden er blevet karakteriseret som ”*Die Herrschaft des Textus receptus*”.

Dias 11 – apparat?

Men interessen for også at gengive tekstvariation i trykte udgaver bredte sig langsomt ud i løbet af 1500-tallet, med et foreløbigt europæisk højdepunkt i Robert Estiennes NT-udgaver trykt i henholdsvis Paris og Genève i 1550 og 1551, hvor grundteksten er Erasmus af Rotterdams *Textus Receptus-version*, men med tilføjelse af variantlæsemåder fra 15 forskellige håndskrifter i marginen.

Vender vi os mod dansk editionshistorie, skal vi måske hen omkring 1590 for at finde det tidligste fortløbende kritiske apparat. I dette år udgav den kongelige statholder i Hertugdømmerne Henrik Rantzau (1526-1598) i Leipzig og Hamborg et læredigt om urtemedicin, som dengang blev tilskrevet den romerske forfatter Aemilius Macer (1. årh. eKr.). ‘Macer’s læredigt var i øvrigt vidt udbredt i middelalderen og er en af hovedkilderne bag den gammeldanske prosatekst i Henrik Harpestrængs (13. årh.) urtebog. Rantzau fortæller i forordet, at han i de perioder, hvor det politiske arbejde tillod ham, yndede at bruge sin tid på *humaniora* (‘de mere menneskelige sysler’), blandt andet ved at gå på opdagelse i den lægevidenskabelige samling i sit bibliotek på slottet Breitenburg i Schleswig-Holstein. Her faldt han så over et håndskrift med Macers urtebog. Rantzau mente, at dokumentet både indeholdt hidtil utrykte tekster, og desuden tekster, som var i bedre stand og mere komplette end dem, han fandt i tidligere trykte udgaver – det havde han nu kun delvis ret i.

Men i marginen til første bog af Macers digt lod Rantzau aftrykke afvigende læsemåder fra Georg Pictors Macer-udgave fra Basel 1559. Om brugen af dette gennemgående variant-apparat, skriver han til læseren: ”Jeg vil overlade det til din egen dømmekraft, hvilken af de to læsemåder du foretrækker”. En meget beskeden begyndelse, men dog en konsistent måde at præsentere to tekstversioner på i en enkelt udgave.

----- Dias 12

Græske tekstudgaver

Den første græske tekstudgave i DE kom omtrent samtidig. Græskkundskab indgik som bekendt i det humanistiske dannelsesprogram, men også her gik det kun langsomt. – (før reformationen: latinske oversættelser med reference til græske håndskrifter Erasmus -> Poul Helgensens Erasmus-udgave; Thorkelsen Morsings geografi med græske stednavne trykt i Louvain og Köln, osv. græske enkeltord, sentenser og anden græsk 'staffage').

Efter reformationen gik der nogle årtier, før bogproduktionen i det danske område i det hele taget kom rigtigt i gang igen, og ligesådan gik det med tekstudgaverne. Den tidligste udgave af en hel græsk tekst skyldes sandsynligvis professoren, diplomaten og historikeren Niels Krag, der i 1593 i Geneve publicerede et omfangsrigt værk om Spartas oligarkisk orienterede arvekongedømme, hvori der indgik adskillige excerpter fra antikke historikere. (Kommentar: Fluktuerende teksttyper, er det egentlig edition, eller er det historiografi, politik? Vi har været lidt restriktive, selvom denne type blandingsværker både er meget talrige i perioden og siger en masse om periodens omgang med de overleverede tekster).

Samme år og sted udgav Krag som et supplement til sin afhandling en lille oversigt over styreformer i den antikke verdens byer og stater, *De politiis*, der tilskrives Herakleides Lembos (2. årh. f.Kr.). Vi ser den her. Trykket udmærker sig ved at være den første udgave af et helt græsk værk i Dansk Editionshistorie. Den græske tekst er, som det var skik og brug, ledsaget af latinsk paralleloversættelse på modstående side.

Dias 13

Allerede året efter kom den næste græske udgave, et fyrstespejl skrevet af diakonen Agapitos fra Hagia Sophia i Konstantinopel og oprindeligt tilegnet kejser Justinian (6. årh.). Udgaven blev besørget af græsklærer og rektor ved Herlufsholm Peder Iversen Borch (1563-1627).

Iversen forsynede teksten med en græsk versparafrase og dedicerede hele bogen – på græsk - til den unge kong Christian d. 4., som det ses her på billedet. I udgaven præsenterer Iversen 507 hjemmelavede græske heksametre på venstresiderne, mens højresiderne i to spalter bringer dels fyrstespejlets græske prosatekst i en version, som Iversen hævder er mere korrekt end de tidligere trykte,² dels egen latinsk oversættelse.

----- Dias 14

I Bind 1, kan der læses meget mere om den såkaldt førvidenskabelige periode, om *textus receptus*, om de spæde forsøg på at arbejde med et kritisk apparat, om konjekturalkritik, om *Variorum*-udgaver og *notæ, variae lectiones* osv. Karen Skovgaard Petersen har desuden bidraget med en fin oversigt over udgivelsesmiljøet omkring Sorø Akademi, med særlig fokus på Henrik Ernst, som viser sig at have leveret den første lille afhandling om tekstkritiske problemer og udgivelsesteknik i dansk sammenhæng. Endvidere er der tre *case-studies* om perioden, to af Niels WE Bruun om henholdsvis Johannes Rhodius' udgave af en senantik farmaceutisk håndbog af Scribonius Largus og en om Hans Grams udgave af Ole Worms Breve, og endelig et bidrag fra mig om Meiboms udgave af antikke musikteoretikere, med særlig vægt på 'den lærde republik's' netværk og deres betydning for udgivelsesaktiviteterne omkring midten af det 17. århundrede. Endelig slutter behandlingen af den førvidenskabelige periode af med Ivan Boserups oversigt over de hjælpemidler, der var til rådighed for udgiverne ved periodens slutning, det være sig leksikografiske, encyklopædiske, bibliografiske, palæografiske og tekstkritiske, og en beskrivelse af de få editionshistorisk nævneværdige udgaver i 1700-tallet ved Hans Gram, Georg Zoëga og Niels Iversen Schow, der som nævnt næsten fremstår som undtagelser i en ellers stagnerende periode.

Med dette overgangskapitel bevæger vi os dog over det store skel, vi har opstillet for udgivelsen af de græske og latinske tekste, nemlig fra den lærde udgivelsespraksis til den professionelle eller videnskabelige. Fra omkring de første årtier af det 19. århundrede blev udgivelsen videnskabeliggjort som en af den klassiske filologis kernerdiscipliner. En helt central skikkelse i denne epokes danske og europæiske editionshistorie – og et mønstereksempel på den første generation af 'videnskabelige tekstudgivere' – var Johan Nicolai Madvig (1804-1886), som i flere generationer fik virkelig stor betydning for udgivelsen af græske og latinske tekster i Danmark. Der

² Jf. titelbladet. "jam autem correctius editæ". *Editio princeps* var Agapetos Diakonos: *Scheda regia*, Venedig: Zacharias Kallioeris 1509, og teksten var genudgivet med latinsk oversættelse adskillige gange i løbet af 1500-tallet.

tegner sig således en slags blomstringsperiode for dansk klassisk-filologisk udgivelse i perioden fra ca. 1830-1920'erne, en periode som i bd. 1 bliver behandlet i detaljer af Ivan Boserup.

Portrætter: kort – flyvende dias.

Med Madvig-generationen begyndte danske udgivere igen at tage del i de mest avancerede udgivelsesaktiviteter på europæiske plan.

Generationerne som overlapper med og efterfølger Madvig omfatter blandt andet Johan Louis Ussing, Martin Clarentius Gertz, Johan Ludvig Heiberg, Karl Hude, A.B. Drachmann og Ada Adler, som leverede en håndfuld slidstærke europæisk orienterede udgaver på hhv. Teubner Verlag i Leipzig og Clarendon Press i Oxford, foruden en lange række snævrere udgaver for specialister eller af mere nationalhistorisk interesse, som det er fremgået af den forhastede gennemgang her på mine dias.

Vi har valgt at lade denne epoke klinge ud i løbet af de første årtier af det 20. århundrede, hvor de allersidst af Madvigs elever dør. Vi har tentativt sat grænsen omkring 1930, f.eks. dør Gertz i 1929, mens Drachmann og Hude lever lidt længere.

Tilbage til oversigten: sidste dias.

Derefter har den videnskabelige udgivelse af græsk- og latinsksproget litteratur i hovedsagen enten været knyttet til større nationale udgivelsesprojekter (f.eks. *Diplomatarium Danicum* – som behandles af Markus Hedemann og Anders Leegaard Knudsen, eller *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*, der beskrives af Sten Ebbesen (endda med et mundligt bidrag allerede senere i eftermiddag!). Endvidere beskrives udgaver som er blevet til i forskningsmiljøet omkring *Corpus Philosophorum* og andre nyere udgaver af middelalderlige tekster af David Bloch).

Fra de nationale til de internationale udgivelsesprojekter, hvor danskere har taget initiativer eller deltaget i større omfang skal nævnes, f.eks. *Lexicographi graeci*, *Corpus medicorum graecorum* (som begge krydser lidt over de perioder, der er anført, projekter som Ivan Boserup behandler), og under de internationale projekter skal også *Monumenta Musicae Byzantinae* nævnes, hvis udgivelseshistorie, jeg selv har taget mig af. Projektet blev netop initieret i 1930.

Derudover begyndte også lige efter 1930 udgivelsen af den Københavnske papyrus samling, et projekt som Carsten Høeg satte i gang ved siden af sit engagement i *Monumenta*. Tage Larsen og

Adam Bülow-Jacobsen har senere ført dette udgivelsesarbejde videre. Her er tale om en udgavetype, hvor der til hver tekst som regel kun findes et enkelt tekstvidne, - og dette ene er desuden som regel bevaret i en stærkt fragmenteret tilstand. Dette stiller udgiverne i en helt særlig situation, som sammen med udgivelseshistorien beskrives i et kapitel af Adam Bülow-Jacobsen.

Endelig skal det nævnes, at der begyndte et nyt kapitel af editionshistorien med den voksende interesse for ny-latinsk litteratur fra omkring 1980 og fremefter. Det var et projekt, som bl.a. Minna Skafte Jensen og Karsten Friis-Jensen var vigtige drivkræfter bag i Danmark, og som især Peter Zeeberg og Karen Skovgaard-Petersen har ført videre. Denne historie beskrives således også af en 'insider', nemlig Karen Skovgaard-Petersen, i et afsluttende kapitel bd. 1. Her kan man sige, at trods det, at sproget er latin, er der tale om en udgivelsessituation, som principielt ligner den, der foreligger for de nydanske tekster, dvs. at tryk og i sjældne tilfælde autografer danner udgangspunkt for udgaverne.

Jeg håber, at jeg med dette oplæg har givet jer et overblik over nogle af de mest centrale temaer i Bind 1, og forhåbentlig også skærpet jeres appetit på at læse mere om udgaver af græske og latinske tekster!

Tak for opmærksomheden!